

Adam Horbowski

Kultura wartością edukacji

Nauczyciel i Szkoła 1-2 (18-19), 67-75

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Adam Horbowski

Kultura wartością edukacji

Reforma systemu oświaty postawiła przed jego ogniwami nowe zadania mające odniesienia do tradycji myśli pedagogicznej i przyszłości. Jednym z nich jest przywrócenie hierarchii wartości i nadania im pierwotnego znaczenia. Jednym z celów zreformowanej szkoły jest wszechstronny rozwój ucznia. Obejmuje on też drogę człowieka do kultury, który prowadzi przez przeżywanie wartości i dóbr kultury. Doświadczenia ucznia spowodują, że kultura stanie się wartością przeżywaną i pożądaną.

Spojrzenia na istotę kultury

W filozofii i innych dziedzinach nauk społecznych funkcjonuje wiele definicji kultury¹. W przeszłości pojęcie kultury kojarzyło się z uprawą roli, pielęgnacją, hodowlą i niewiele miało wspólnego z jego dziewiętnastowiecznym znaczeniem użytym przez E. B. Tylora, który zastosował je w tytule swojej pracy *Primitive Culture z 1871r.*

W powszechnym zastosowaniu pojęcie kultury znalazło się w drugiej połowie wieku dziewiętnastego. Za sprawą F.Nitzscheho i H.Rickerta pojawiło się ono w filozofii niemieckiej. W Polsce pojęcie kultury nie zostało odnotowane w słowniku B.Lindego (1807 - 1814), wystąpiło natomiast u J.Lelewela w „Wykładzie dziejów powszechnych” (1822 - 1824), którego zdaniem historia kultury to dział historii opowiadającej, który ma obejmować dzieje religii, moralności, obyczajów, organizacji społecznej, pracy fizycznej, umysłowej, nauki i sztuki. Jest to praktycznie opisowy zakres tego pojęcia.

Zdaniem H.J.M.Elzenberga² jedyna powinnością i powołaniem człowieka jest tworzenie kultury.

---

¹ M. Filipiak, Socjologia kultury. Zarys zagadnień, Lublin 1996.

² Henryk Józef Marian Elzenberg (1887 - 1967) nauczyciel gimnazjum państwowego w Warszawie, wykładowca filozofii w Wilnie, literatury francuskiej w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, wykładał też filozofię na Uniwersytecie Warszawskim. Napisał między innymi: Kłopoty z istnieniem. Aforyzmy w porządku czasu, Warszawa 1963; Wartości i człowiek, Toruń 1966; Z filozofii kultury, Kraków 1991.

Stąd też jednostka ludzka winna być ceniona i kochana jako twórca kultury. Ta ostatnia jest istotną właściwością człowieka. Stanowi dziedzinę, która obok przyrody i społeczeństwa, wywiera istotny wpływ na rozwój ludzkości. Świat wartości kulturowych, duchowych i moralnych determinuje istotę osoby ludzkiej, jej przekonania i postępowanie. Jego elementy, dzięki kompetencjom autokreacyjnym i edukacyjnym, stają się częścią indywidualnego, osobniczego systemu wartości.

W aspekcie problematyki aksjologicznej - wychowawczej znajduje się w pełni stwierdzenie H. Rickerta uznające kulturę jako rzeczywistość konstytuującą się po przez sferę wartości, które nie są znane przyrodzie. Dlatego też kultura przeciwstawia się przyrodzie i jest światem wartości tworzonych i odtwarzanych przez człowieka, które również wywierają na niego niezaprzeczalny wpływ. Kultura jest też sposobem komunikacji między ludzką obejmującym ogół komunikatów oraz wszelkie środki służące do przekazu, w tym też znaki, z których wypowiedzi są składane³. W tym kontekście należy spojrzeć na znaczenie komunikatów jako tworzywa rzeczywistości kulturowej. Określone znaki czy ich zespoły tworzą dobra kultury. Te zaś zawierają treść myślową. Kultura jest rzeczywistością zaistniałą w efekcie działań człowieka, jest także terenem realizacji osoby ludzkiej. Stąd też, według K. Żygulskiego, zasięg treściowy kultury w najszerszym rozumieniu uznawany jest jako dorobek i swoista cecha gatunku ludzkiego⁴.

Życie człowieka składa się z zabawy, nauki, pracy, wypoczynku w rodzinie, współżycia społecznego i uczestnictwa w kulturze. Doskonale charakteryzuje kulturę wypowiedź B. Suchodolskiego, w której stwierdza, że kultura jest *rzeczywistym światem człowieka*. Wspomniany autor zwrócił też uwagę, iż kultura to ogół wytworów działalności i wzorów zachowań przekazywanych z pokolenia na pokolenie w toku wychowania i socjalizacji. Kulturę możemy rozpatrywać w różnych aspektach życia człowieka, jak np. jako kulturę intelektualną, wyrażającą się przez określony poziom życia umysłowego danej grupy ludzi, kulturę artystyczną przejawiającą się w umiejętności tworzenia dzieł artystycznych odpowiadających wymaganiom estetyki. Oprócz tego kultura artystyczna i estetyczna, wyrażają się w umiejętnościach głębokiego przeżywania i rozumienia dzieł sztuki.

Dla wyjaśnienia istoty kultury ogromne znaczenie ma wyodrębnienie kultury moralnej. Polega ona na znajomości, przeżywaniu i tworzeniu norm moralnych. Jej elementem jest też zachowanie szacunku do uniwersalnych wartości i norm moralnych obowiązujących w danym środowisku.

Konstytutywnym składnikiem pojęcia kultury w szerokim ujęciu jest też kultura pracy. Polega ona na traktowaniu pracy w kategoriach wartości moralnych, spo-

³ A. Kłoskowska, *Kultura masowa*, Warszawa 1980.

⁴ K. Żygulski, *Psychologia kultury* (w:) *Encyklopedia psychologii*, Red. W. Szewczuk, Warszawa 1998.

łącznej konieczności i działania stwarzającego możliwość samorealizacji. W działaniach pedagogicznych w tym też profilaktycznych, resocjalizacyjno - korekcyjnych istotnym jest traktowanie kultury jako pewnego zespołu wartości wyznaczających sposób życia jednostki, nadających mu sens⁵. Stąd kulturę trzeba uznawać za istotny czynnik wyznaczający określony styl życia.

Jedynie wychowanie uczestniczące, przeciwstawione wychowaniu przygotowującemu może doprowadzić człowieka do kultury. Zdaniem I. Wojnar - *Droga człowieka do kultury miałyby prowadzić nie tyle przez kontakt z tradycyjnymi wartościami, zwłaszcza kultury artystycznej, ile przez udział człowieka w nowoczesnych formach życia i działania kulturalnego, a także społecznego i zawodowego. Droga do kultury miałyby, więc przesunąć się kształcenia przez tradycję ku uczestnictwu i przeżywaniu, obyczajom i sposobom życia*⁶.

Alfabetyzacja kulturalna

W literaturze pedagogicznej i socjologicznej funkcjonuje pojęcie socjalizacji. Obejmuje ono procesy (...) *internalizacji, to jest nabywanie czy pojmowania przez jednostkę wartości i norm z nich wynikających, następnie procesy uczenia się i tworzenia wzorów zachowań, a wśród nich wzorów i ról społecznych*⁷. Jednym z aspektów socjalizacji jest przekaz wartości kulturowych zachowań ludzkich za pośrednictwem komunikatów. Procesy socjalizacji przebiegają w toku działań edukacyjnych, podejmowanych przez jednostki, które wzajemnie oddziałują na siebie w ramach wzajemnych stosunków. Są one realizowane w toku działań formacyjnych człowieka, które obejmują kształcenie, samokształcenie, wychowanie i samowychowanie. Szczególnie w odniesieniu do dzieci należy je postrzegać w układach: rodzice (ojciec, matka) - dziecko, nauczyciel (wychowawca) - dziecko (uczeń).

W niniejszym opracowaniu posłużono się określeniem *alfabetyzacja kulturalna*, które ma oznaczać elementarną działalność edukacyjną podejmowaną w ramach socjalizacji umożliwiająca dzieciom opanowanie podstawowych wiadomości i umiejętności koniecznych do funkcjonowania w świecie wartości, dóbr kultury i uczestnictwa w niej.

Nie jest to nowy problem - ponieważ już F.Znaniński uznawał socjalizację jako wchodzenie w kulturę, co miało znaczyć poznawanie i przyjmowanie przez jed-

---

⁵ A. Horbowski, Zajęcia kulturotechniczne wśród młodzieży ze sfery marginalizacji, (w:) Wybrane zagadnienia profilaktyki i resocjalizacji dzieci i młodzieży, Red. F. Kozaczuk, Rzeszów 1998.

⁶ I. Wojnar, Trwała obecność pedagogiki kultury (w:) I. Wojnar, Humanistyczne intencje edukacji, Warszawa 2000, s. 58 - 59.

⁷ M. Filipiak, dz. cyt. s.90.

nostkę ludzką tradycji, wartości i wzorów kulturowych sugerujących określony sposób bycia⁸. Alfabetyzacja kulturalna to elementarna działalność kulturalno - wychowawcza realizowana w środowisku rodzinnym, przedszkolu, i w warunkach szkoły podstawowej w I etapie edukacyjnym. Zapewnia ona zdobycie podstawowych umiejętności uczestnictwa w kulturze i bycia w niej. Rozwija też zdolności twórcze i umiejętności percypowania wartości kulturowych. Jest to ważne ogniwo wszechstronnego i harmonijnego rozwoju ucznia.

Rodzice w okresie wczesnego dzieciństwa są autorytetami kulturowymi dla dziecka. Czytają mu pierwsze książki, kupują pisemka dziecięce, udostępniają telewizję, dostarczają wzorów zachowań kulturowych. Rodzice od momentu pojawienia się dziecka w domu przejmują rolę dorosłego animatora jego rozwoju. Twórcy różnych programów edukacyjnych nie zawsze dostrzegają fakt, że przyszły uczestnik kultury - dziecko, zdobywa elementarne umiejętności aktywności kulturalnej już w domu rodzinnym. Trzeba też pamiętać, że poziom życia kulturalnego rodzin jest bardzo zróżnicowany i funkcjonują one w bardzo różnych warunkach, które determinują działania wychowawcze.

W rozwoju potrzeb kulturalnych dziecka szczególną rolę spełnia czytelnictwo. Mimo rozwoju elektronicznych środków przekazu książka pozostała nadal dla człowieka ważnym źródłem wiedzy i przeżyć duchowych. Często niedocenionym zadaniem edukacyjnym rodziców jest od najmłodszych lat rozbudzać zamiłowanie do książki, czytać dziecku literaturę dla niego przeznaczoną, rozmawiać o przeczytanych pozycjach, zachęcać do korzystania z ofert biblioteki oraz wpajać nawyki kompletowania własnych zbiorów. Sprzyja to nie tylko inicjacji czytelniczej, ale jest też swoistą formą integracji rodziny wokół określonych wartości kulturowych. Jednym z elementów tworzących portret człowieka kulturalnego jest kultura czytelnictwa. Składa się na nią szereg elementów rozwijanych w toku edukacji kulturalnej. Obejmuje ona zainteresowania, zamiłowania i nawyki czytelnicze, przygotowanie czytelnicze, w obrębie, którego mieszczą się wiadomości i umiejętności korzystania z książek oraz umiejętności spożytkowania wiedzy zdobytej z literatury. Nie można też zapomnieć o ważnym elemencie kultury czytelniczej, jakim jest postawa jednostki wobec książki i czasopisma. Jest ona rozwijana w środowisku rodzinnym, przedszkolnym i szkolnym.

Rodzice i nauczyciele - wychowawcy muszą w sposób świadomy od najmłodszych lat rozwijać u dziecka nawyki stałego obcowania z książką i sięgania po czasopisma.

Wychowanie literackie stanowiące element składowy alfabetyzacji kulturalnej obejmuje: rozwijanie motywacji czytelniczych, umiejętności świadomego wyboru i oceny książki, obcowanie z dziełem literackim w sposób samodzielny i twórczy.

---

⁸ F. Znaniński, Socjologia wychowania, Warszawa 1993.

Program wychowania w przedszkolu zwraca uwagę na funkcje książki, które sprowadzają się do:

- prezentowania wzorów polskiej mowy,
- budzenia przeżyć estetycznych,
- rozwijania wrażliwości estetycznych.

W warunkach przedszkola kontakty dziecka z książką mają systematyczny charakter. Jednak są odmienne niż w domu rodzinnym. W przedszkolu książka jest poza zasięgiem rąk dziecka, dysponuje nią nauczyciel. Staje się własnością całej grupy i nie ma mowy o intymności kontaktów z nią. Stąd wzrasta rola nauczyciela - wychowawcy, który staje się pośrednikiem między książką a dzieckiem. Ma okazję stosować różne formy organizacyjne pracy z książką a czasopiśmem. Mogą one być realizowane w toku kontaktów indywidualnych, zajęć grupowych, bądź wybranym zespołom dzieci. Szczególnie przydatne dla rozwoju kulturalnego dzieci są metody czynne obok metod słownych i poglądowych. Książka funkcjonuje w przedszkolu w formie czytanej, opowiadanej, recytowanej oraz dramatyzowanej. Stanowi też podstawę do aktywności odtwórczej w trakcie różnego rodzaju zabaw. Stwarza też możliwość korelacji zajęć z wychowania muzycznego i plastycznego. Do najpowszechniej stosowanych form wykorzystania tekstu literackiego w przedszkolu należy:

- opowiadanie i czytanie wybranych utworów,
- nauka wierszy, piosenek i tekstów organizujących aktywność dziecka,
- zabawy inscenizacyjne oparte o tekst literacki,
- teatryki animacji,
- zajęcia manualne oparte o tekst literacki,
- zapoznanie dzieci przez literaturę ze zjawiskami przyrody,
- wdrażanie do naśladownictwa wzorów propagowanych przez literaturę w zakresie nawyków higienicznych, form grzecznościowych i umiejętności samoobsługi⁹.

Kontynuacja działań rozwijających kulturę czytelnictwa ma miejsce w oddziałach przedszkolnych i w klasach I - III gdzie dzieci zdobywają podstawowe umiejętności uczestnictwa w kulturze - umiejętności czytania i pisanie.

3. Edukacja kulturalna

W naszym kraju edukacja kulturalna jest obecnie najbardziej zaniedbanym obszarem edukacji dzieci, młodzieży i dorosłych. Także w pedagogicznych badaniach naukowych jej problematyka zajmuje mało miejsca. Zwłaszcza słabo jest

---

⁹ H. Ratyńska, Literatura dziecięca w pracy przedszkola, Warszawa 1976. Edukacja kulturalna a egzystencja człowieka. Red. B. Suchodolski, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1986, s.8.

rozpoznawane samo zjawisko edukacji kulturalnej, jako doniosłe zjawisko społeczne, jego uwarunkowania, tendencje i zagrożenia, a także społeczny zasięg i zakres procesu edukacji kulturalnej oraz możliwości jej rozwijania w okresie przemian. Dotychczasowe badania nie nadążają za potrzebą dojrzałej i rozległej wiedzy o tym złożonym zjawisku, a nade wszystko za potrzebami zmiany praktyki edukacyjnej, która jest pilną koniecznością.

Edukacja kulturalna wprowadza w zakres działań kształcących składniki określonej kultury, jej normy i wartości oraz dobra, a także szereg elementów związanych z indywidualnym człowiekiem.

B. Suchodolski we wprowadzeniu w problematykę konferencji „Edukacja kulturalna a egzystencja człowieka” sprecyzował istotę edukacji kulturalnej, stwierdzając, że jest ona *!.../ sposobem ratunku człowieka z chaosu życia, z wewnętrznej i zewnętrznej niewoli, drogą wiodącą ku temu, by jego egzystencja stała się prawdziwie ludzka w świecie urządzonym po ludzku*¹⁰. W przytoczonym sformułowaniu autor umieścił edukację kulturalną w kręgu problematyki humanistycznej, podkreślił też wyraźny związek kultury i egzystencji człowieka. Zwrócił też uwagę, że edukacji kulturalnej nie można ograniczyć tylko do przysposobienia jednostki do uczestnictwa w kulturze, lecz jest ona edukacją w określonej strategii życia.

Celem edukacji kulturalnej jest też przysposobienie jednostki do różnych dziedzin życiowej aktywności, nie tylko do pracy zawodowej, lecz również do działań poznawczych, będących podstawą indywidualnych kompetencji edukacyjnych. Człowiek ostatecznie sam wybiera drogi prowadzące do realizacji określonej koncepcji życia, przyjmuje podstawy wobec wartości tworząc własny świat wartości.

Podejście systemowe do edukacji kulturalnej sprowadza się do uporządkowania elementów działań edukacyjnych funkcjonujących w strukturach systemu oświaty i kultury. Polega ono na zwróceniu uwagi na odrębność działań edukacyjnych związanych z treściami kulturalnymi. Odrębność ta rysuje się nie tylko w istocie działań edukacyjnych, ale także w różnicy komunikatów edukacyjnych. Łącząc szereg elementów systemu wychowania rodzinnego, szkolnego i wychowawczego z elementami systemu kultury uzyskamy nowy obiekt - system edukacji kulturalnej.

W jego obrębie rysują się trzy wyraźne podsystemy:

- alfabetyzacji kulturalnej; rodzinno - instytucjonalny,
- szkolnej edukacji kulturalnej,
- pozaszkolnej edukacji kulturalnej.

W środowiskach lokalnych wyodrębniają się instytucje tworzące elementy systemu edukacji kulturalnej, należą do nich: rodzina, szkoła, kluby lub świetlice, bi-

---

¹⁰ Edukacja kulturalna a egzystencja człowieka. Red. B. Suchodolski, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1986, s.8.

blioteki i ich filie, domy lub ośrodki kultury, wypożyczalnie kaset video, sale widowiskowe lub parafialne, kościoły, księgarnie, inne punkty sprzedaży książek, punkty sprzedaży gazet, izby muzealne, muzea, redakcje gazet lokalnych, kina, radiowęzły i lokalne stacje radiowe, galerie lub salony sztuki, teatry. Obok pluralizmu podmiotów życia kulturalnego wyraźnie w strukturze systemu edukacji kulturalnej zaznacza się pluralizm działań edukacyjno - kulturowych.

Systemowe traktowanie edukacji kulturalnej pozwoli na wdrożenie:

- innego modelu myślenia o wielopodmiotowych działaniach edukacyjnych podejmowanych w strukturach lokalnych,
- ułatwi diagnozowanie środowisk w zakresie potrzeb edukacyjnych,
- pozwoli na koncentrację środków finansowych w obrębie jednego ogniwa systemu edukacji kulturalnej,
- przyczyni się do integracji działań stymulujących rozwój kulturalny jednostki w środowisku lokalnym.

Z chwilą przejęcia przez gminy, znajdujących się na ich terenie szkół, zaistniała nowa sytuacja dla edukacji kulturalnej. Również zmianie uległa płaszczyzna współpracy gminnych instytucji kultury ze szkołami. Na poziomie środowiska gminnego likwidacji uległy podziały resortowe, zwłaszcza w zakresie finansowania działalności kulturalnej i oświatowej, odnosi się to w szczególności do działalności pozalekcyjnych szkół. Nieunikniona jest w tej sytuacji integracja rozproszonych wielu działań edukacyjnych, zwłaszcza w obrębie amatorskiego ruchu. Pojawia się tu problem organizacyjny w postaci braku jednolitych przepisów prawnych regulujących funkcjonowanie instytucji kultury i oświaty w środowisku gminy, np. brak jest przepisów dotyczących wynagrodzenia osób prowadzących zespoły amatorskie w szkołach i domach kultury.

Jest faktem, że w środowiskach lokalnych dzieci i młodzież spotykają się z dość bogatą ofertą instytucji uczestnictwa w kulturze, są tam oferty edukacyjne, jednak adresaci nie zawsze o nich wiedzą i umieją korzystać z nich. Nie są przygotowani do odbioru określonej treści. Często czują się zagubieni, nie potrafią dokonać wyboru tego, co dla nich najodpowiedniejsze, nie wiedzą jak mają zachować się w takiej czy innej sytuacji i dlatego przyjmują postawę bierną wobec wydarzeń w środowisku - postawę biernej konsumpcji kulturalnej. Dlatego trzeba przełamać stereotyp myślenia w codziennych działaniach, że przedszkole, szkoła i ośrodek kultury, to nie konkurenci, lecz sojusznicy realizujący wspólny cel - rozwój kulturalny jednostki ludzkiej, a ich zadanie to animacja tego rozwoju.

Dziecko odbiorcą kultury popularnej

Uczeń żyje w dwóch światach. Jeden to świat nakazów, zakazów rodziny, nauczycieli, obowiązków domowych i szkolnych. Drugi pozostający w opozycji do

pierwszego jest światem funkcjonującym w czasie wolnym ucznia pełnym kolegów i koleżanek, pozbawionym regulaminów, cieszący się pozorną wolnością opartą o wulgarność i agresję. W tym właśnie świecie funkcjonuje kultura popularna, która nie znajduje akceptacji u większości nauczycieli. Zrodziła się ona w miejskich centrach i jest rozpowszechniana w oparciu o masową produkcję. Radio, telewizja oraz prasa są środkami transmisji tej kultury. Ważnym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi kultury popularnej jest audiowizualność kultury współczesnej. Techniczne środki masowego komunikowania zwielokrotniają przekazywane treści kulturowe, co umożliwia ich masowy odbiór. Stąd warunkiem popularności jest nie tylko szeroki przekaz, lecz także powszechna percepcja. Przystępność i atrakcyjność kultury popularnej opiera się o uproszczenia i eksploatację uznawanych wartości. Kultura popularna jest zdominowana przez obraz i dźwięk. Techniki przekazu wizualnego stanowią główne źródło transmisji treści kultury popularnej. Stąd też potrzeba wprowadzenia w obręb edukacji szkolnej, w ramach poszczególnych etapów nauczania, odbioru tekstów kultury popularnej. Taka strategia edukacji obejmuje krytyczną analizę tekstów popularnych z równoczesnym ich porównaniem z wartościami kultury elitarniej. Ważnym elementem kultury popularnej jest reklama, która obejmuje nieodpłatne formy nieosobistego przedstawiania i popierania sprzedaży produktów, usług i idei. Jest ona jedną z najbardziej lubianych i najczęściej oglądanych przez dzieci form programów telewizyjnych¹¹. Współcześnie świat reklam wnika do podkultury dziecięcej, staje się też elementem folkloru dziecięcego. Nauczyciel klas I - III nie może nie dostrzegać faktu, iż rozwój mediów doprowadził do upadku kultury słowa drukowanego na rzecz powszechnej kultury wizualnej. Telewizja stała się główną formą kontaktu dzieci i młodzieży z kulturą. Do upowszechnienia kultury wizualnej przyczyniły się też techniki video.

Już w 1983 r. B. Suchodolski zwrócił uwagę, (...) *z umiejętności czytania i pisania jest ważną i podstawową umiejętnością kulturalną, ale nie można nie dostrzegać, iż kultura współczesna posługuje się niepodzielnie bardziej różnorodnym i skomplikowanym językiem. (...) Język wizualny i język muzyczny zyskuje nie mniej ważne znaczenie niż język słów*¹². Tymi właśnie językami posługuje się kultura popularna tworząc obszary komunikowania się i zaspokajania potrzeb edukacyjnych i kulturalnych. Często też są to obszary nie poddające się racjonalnemu sterowaniu ze strony dorosłych. W ich obrębie dominują mechanizmy spontaniczności, mody, a także wartości rynkowej. Tam też uwidaczniają się realne wpływy kształtujące postawy kulturalne i wybory życiowe dzieci i młodzieży. Tkwią też w nich niewykorzystane wielkie możliwości edukacyjne.

¹¹ P. Kossowski, Telewizja w życiu współczesnego dziecka wielkomiejskiego (w) Pedagogika społeczna, kręgi poszukiwań. Red. A. Przeclawska, Warszawa 1996; P. Kossowski, Dziecko i reklama telewizyjna. Warszawa 1999.

¹² B. Suchodolski, Wychowanie i strategia życia. Warszawa 1983, s.283.

Z uwagi na fakt, iż kultura w okresie przemian systemowych przestała być podstawową wartością wychowania to tylko szkoła i nauczyciel może przywrócić rangę kultury jako podstawowego czynnika wychowania człowieka.